

Жамалов Шүкүрали Абдыкаровичтин “Кыргыз Республикасында бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүү ” 08.00.06 – улуттук жана аймактык экономика” боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына илимий жетекчи экономика илимдеринин доктору, профессор Джумабаев Калилдин

ПИКИРИ

Рынок маалында тышкы соода экономикалык байланыштардын өсүшү, бажы контролун талаптагыдай уюштуруу жана колдоо мамлекетибиздин орчундуу маселелеринен болуп калды. Ошол эле учурда Республикада экспортко чыгаруучу товарлардын эл аралык талаптардын деңгээлинде даярдоо, эл аралык келишимдерди так жана өз убагында аткаруу, товар сатуучулардын жана товар алуучулардын менчиктик формасына карабастан мыйзам алдында жоопкерчилигин жогорулатуу заралчылыгын шарттады.

Бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдерин жакшыртуу маселесин изилдегенде товар айлануудан чыгып жаткан көйгөйлөр дүйнө жүзүндө жана Кыргыз Республикада колдонулуп жаткан мыйзамдардын талаптарын сактабагандыктын, мыйзамдарды ачыктан-ачык бузуулар, аткезчилик түрүндө өткөн-кеткен товарлардын ургалдуу орун алышы Мамлекеттик бажы кызматынын натыйжалуулук көрсөткүчтөрүнүн алда канча төмөндөтөт.

Азыркы шартта бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдерин өркүндөтүү товар айлануулардын агымын көбөйтүүгө, бажы кызматынан түшкөн кирешелеринин көлөмүн жогорулатууга, мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүн толуктоого жана экономикалык коопсуздукту камсыздоого багытталган. Бул маселени чечүү Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигине караштуу Мамлекеттик бажы кызматы бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдерин жакшыртууда ишти заманбап билимди өркүндөтүү жана пайдалануу, инвестиция тартуу менен

инфраструктураларын модернизациялоо, заманбаб жабдыктарды жана техникаларды алуунун негизинде, тышкы экономикалык соодадан түшкөн кирешелердин мамлекеттик бюджетте түшкөн көлөмүн көбөйтүү болуп саналат.

Ошондуктан Мамлекеттик бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүнүн натыйжалуулугун теоретикалык-методикалык жактан негиздөө максатында өнүккөн мамлекеттердин тажрыйбасын эске алуу менен комплекстүү изилдөө, коюлган маселени чечүү жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу өзгөчө актуалдуу маселелерден болуп саналат.

Республикада колдонулуп жаткан мыйзамдык-нормативдик ченемдер, анын ичинен мамлекеттик бажы кызматында контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүнүн көйгөйлөрүн так илимий изилдөө жүргүзүлгөн эмес. Ата мекендик окумуштуулар тарабынан бул теманын кээ бир жактарын гана изилдешкен. Ошол эле учурда мамлекеттик бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүү боюнча атайын илимий изилдөө болгондуктан, бажы контролунун натыйжалуулугун келечекте көтөрүүнү илимий жана практикалык негиздөө зарылчылыгы келип чыгат.

Диссертациянын “Бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдерин өркүндөтүүнүн теориялык-методикалык негиздери” атындагы биринчи бөлүмүндө азыркы рыноктук шарттарда бажы көзөмөлүн колдонуудагы жаңы, алдыңкы тажрыйбаларды чогултуу жана анын өзгөчөлүктөрү, көйгөйлөрү изилденди, бажы контролунун калыптанышынын теоретикалык, методикалык аспектери боюнча дүйнөлүк тажрыйба каралды. Рынок экономикасына чейинки доордон баштап азыркы тышкы соода экономикалык карым-катнаштардын көбөйүшү, экономикалык илим тышкы соода керектүү объект жана мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүн толтурууда, улуттук экономиканын натыйжалуулугун артырууда эң негизги булактарынын бири экендигин көрсөтүлгөн.

Диссертациянын “Бажы көзөмөлүнүн шартында тышкы сооданын өнүгүүсү “ деген экинчи бөлүмүндө Кыргыз Республикасынын тышкы сооданын азыркы абалы жана анын өнүгүүсүнө бажы көзөмөлүнүн тийгизген таасирин деңгээли талданган. Азыркы мамлекеттик бажы контролун жүргүзүү шартындагы товарлардын айланынын эффективдүүлүгүн артыруу, ааламдашуу шартында бажы-тарифтик жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрү жана аларды контролдоочу, санариптештирүү, баалоочу механизмдердин, шаймандардын, көрсөткүчтөрдүн жаңыны колдонуудагы алдыңкы тажрыйбаларды чогултуу, анын пайдалануунун өзгөчөлүктөрү ар тараптуу жана комплекстүү анализденген.

Диссертациянын “Мамлекеттик бажы контролуну уюштуруу-экономикалык механизмдерин өркүндөтүүнүн багыттары” деген үчүнчү бөлүмүндө мамлекеттик бажы контролуну уюштуруу-экономикалык механизмдерин өркүндөтүүнүн негизги багыттары, айрым өзгөчөлүктөрү, жакшыртууда мамлекеттик адиской кадрларды даярдоо, бизнес чөйрөсүндө иштегендерди окутуу, колдоонун жолдору, өркүндөтүүдө-укуктук негиздерин, ведомстволор аралык “Жашыл дарбаза Борбору” түзүүнү багыттарын аныктоо, коорупциялык схемаларды демантаждоо, бажы кызматынын салык төлөмөрүнүн киреше бөлүгүн эконометрикалык сызыктуу ыкма менен моделдөө, келечектеги салыктык кирешелердин божомолун эсептөө менен бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүнүн иштиктүү мамлекеттик программаларын сунуштоо көрсөтүлгөн.

Бул диссертациялык иш өзүнүн мазмуну жана алынган натыйжалары боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясынын “Окумуштуулар даражасын ыйгаруу эрежелеринин” талаптарына толук жооп берет. Кыргыз Республикасында мамлекеттик бажы кызматынын бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүдө багыттарын жана ыкмаларын өркүндөтүүнүн теориялык негиздерин жана

методологиялык аспектилерин изилдеп, автор төмөнкүдөй жыйынтыктарды алды жана түздү:

Натыйжа 1 - тышкы соода экономикалык байланыштарды жана бажы контролун жөнгө салуунун илимий теориялык-методикалык аспектилерин жана укуктук жоболору, бажы тармагынын натыйжалуулугун жогорулатуу максатында, жалпыланды;

Натыйжа 2 - Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2014-жылдын 17-июлу № 139 Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөр жөнүндө белгиленген “мамлекеттик кызмат көрсөтүү”- категориясы төмөндөгүдөй толукталды “мамлекеттик кызмат көрсөтүү” өзгөчө товардын бир түрү болбогондуктан буюм катары эсетелбейт, бирок ошол эле учурда капиталдардык пайдаларды же социалдык эффектини алып келе турган мамлекеттин мыйзамдуу кызыкчылыктарын канааттандырууга, же болбосо жарандык-укуктук мамилелердин натыйжасында пайда болуучу милдеттерди аткарууга багытталган мамлекеттик мекемелердин ишинин натыйжасы болгон өзгөчөлөнгөн категория саналат;

Натыйжа 3 - коррупциялык схемаларды, аткезчиликти жоюу жана алардын пайда болушуна бөгөт коюу, жана анын кесепеттерине каршы күрөшүүдө мамлекеттин ролун жогорулатуу үчүн мамлекеттик бажы кызматында коррупция схемасын жоюу максатында ведомстволор аралык “Жашыл дарбаза Борбору” схемасы бул изилдөө ишинде баса көрсөтүлдү;

Натыйжа 4 - Мамлекеттик бажы кызматын өнүктүрүүнүн экономикалык багытары боюнча комплекстүү багыттарды камтыган “2025–2035 жылга чейинки Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигине караштуу Мамлекеттик бажы кызматынын өркүндөтүү Улуттук программа” иштелип чыкты;

Натыйжа 5 - мамлекеттик бажы кызматынын интеллектуалдык деңгээлин жогорулатуу жана адикой адистерди даярдоо үчүн «Кыргыз Мамлекеттик Бажы академиясы» түзүүнү сунушталды;

Натыйжа 6 - Кыргыз Республикасында бажы кызматнын салык төлөмөрүнүн киреше бөлүгүн эконометрикалык моделдөө ыкмасы менен келечектеги салыктык кирешелердин 2035 жылга чейинки өсүү мүмкүнчүлүгүн божомолу көрсөтүлдү жана эсептелип чыкты.

Диссертациялык изилдөөдө алынган натыйжалар негиздүү, ишенимдүү жана тастыкталган. Алардын арасында төмөнкүлөр бар:

- эмгектердин теориялык жана практикалык жоболорун иштеп чыгуу үчүн автор тарабынан пайдалануу: экономикалык теориянын классиктери; дүйнөлүк илимдин өкүлдөрүнүн, ата мекендик жана чет өлкөлүк экономисттердин социалдык экономикалык өнүгүүнүн теориясы жана практикасы жаатындагы фундаменталдык эмгектери, илимий-изилдөө предметине тиешелүү ченемдик укуктук актылар, Кыргыз Республикасынын Президентинин Мыйзамдары, Жарлыктары, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин Токтомдору;

- изилденүүчү маселелер боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин, Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын, Кыргыз Республикасынын Экономика жана соода министрлигинин материалдарын жана документтерин жана башка ченемдик жана расмий маалыматтарды изилдөө үчүн маалыматтык база катары пайдаланууга. Диссертациянын айрым жоболору эл аралык жана республикалык илимий-методикалык жана практикалык конференциялардагы баяндамаларда, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясы, анын ичинде РИНЦ, Scopus тарабынан сунуш кылынган басмаканаларда жарыяланган илимий макалаларда чагылдырылган.

Диссертациялык иште алынган негизги жыйынтыктар шексиз илимий жаңылыкка ээ.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган эң маанилүү илимий натыйжалар жана алардын жаңылыктары төмөнкүлөр:

- Мамлекеттик бажы кызматынын бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүдө анын ролун ачуучу теоретикалык-

методикалык жана укуктук жоболор, бажы тармагынын натыйжалуулугун жогорулатуу максатында, жалпыланды мамлекеттик органдар менен бажы кызматынын өз ара байланыштарын жөнгө салуу боюнча негизги багыттары негизделди;

- Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2014-жылдын 17-июлу № 139 Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөр жөнүндө белгиленген “мамлекеттик кызмат көрсөтүү”- категориясы төмөндөгүдөй толукталды “мамлекеттик кызмат көрсөтүү” өзгөчө товардын бир түрү болбогондуктан буюм катары эсетелбейт, бирок ошол эле учурда капиталдардык пайдаларды же социалдык эффектини алып келе турган мамлекеттин мыйзамдуу кызыкчылыктарын канааттандырууга, же болбосо жарандык-укуктук мамилелердин натыйжасында пайда болуучу милдеттерди аткарууга багытталган мамлекеттик мекемелердин ишинин натыйжасы болгон өзгөчөлөнгөн категория саналат;

- Коррупциялык схемаларды, аткезчиликти жоюу жана алардын пайда болушуна бөгөт коюу, жана анын кесепеттерине каршы күрөшүүдө мамлекеттин ролун жогорулатуу үчүн Бажы кызматында коррупция схемасын жоюу максатында ведомстволор аралык “Жашыл дарбаза Борбору” схемасы бул изилдөө ишинде сунушталды;

- Мамлекеттик бажы кызматын өнүктүрүүнүн экономикалык багытары боюнча комплекстүү иш-чараларды камтыган “2025–2035 жылга чейинки Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигине караштуу Мамлекеттик бажы кызматынын өркүндөтүү Улуттук программа” иштелип чыкты;

- Мамлекеттик бажы кызматынын интеллектуалдык деңгээлин жогорулатуу жана адикой адистерди даярдоо үчүн «Кыргыз Мамлекеттик Бажы академиясы» түзүүнү сунушталды;

- Кыргыз Республикасында бажы кызматнын салык төлөмөрүнүн киреше бөлүгүн эконометрикалык сызыктоо моделдөө ыкмасы менен келечектеги салыктык кирешелердин 2035 – жылга чейинки өсүү мүмкүнчүлүгүн божомолу көрсөтүлдү.

Диссертацияда алынган теориялык жана практикалык натыйжалар ички биримдик менен мүнөздөлөт жана логикалык ырааттуулугу менен айырмаланат, бул алардын баалуулугун жана артыкчылыгын жогорулатат. Диссертациялык иш логикалык толуктугу менен методологиялык жана теориялык багытка жана практикалык мааниге ээ. Жалпысынан алганда, диссертациялык иштин структурасы материалды ырааттуу түрдө толук көрсөтүүгө мүмкүндүк берди, мында алынган натыйжалар экономиканын бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүгө керек болгон актуалдуу проблеманы чечүүгө багытталган.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери ырааттуу түрдө аныкталган жана бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүдө мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн багыттары жана ыкмаларын өркүндөтүү үчүн негиз боло алат. Мамлекеттик бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүү проблемасына теориялык, методологиялык жана практикалык мамиленин биримдигинин стилинде жазылган. Диссертацияда автор тарабынан иштелип чыккан жана негизделген илимий-теориялык жоболор бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүдө багыттарын жана ыкмаларын калыптандыруунун теориясын жана методологиясын белгилейт.

Диссертацияда бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүдө мамлекеттин ролун күчөтүү зарылдыгынын теориялык жана методологиялык негиздери ачылган.

Жоболорду жана корутундуларды мамлекеттик бажы кызматын натыйжалуулугун жогорулатуудага маселелерин андан ары иштеп чыгуу учун пайдаланууга болот.

Алынган натыйжалардын практикалык жана экономикалык мааниси Кыргыз Республикасында Кыргыз Республикасында бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүүнүн багыттарынын жана ыкмаларын негизинде иштелип чыккан сунуштар натыйжалуулугун жогорулатууга жана көйгөйлөрдү чечүүгө көмөктөшөт.

Диссертациялык изилдөөнүн корутундулары жана сунуштары экономиканын өлкөнүн экономикалык саясатын аныктоодо Кыргыз Республикасынын Экономика жана соода министрлигинде “Кыргыз Республикасынын 2026 жылга чейинки Улуттук өнүктүрүү программасы (2021ж. 12 октябры УП №435)”, иштеп чыгуу процессинде пайдаланылды.

Диссертациялык иштин негизги жоболору жана жыйынтыктары эл аралык илимий-практикалык конференцияларда: Беларусь мамлекетинде XV Эл аралык илимий практикалык конференцияда Конкурентоспособность и эффективность АПК в контексте оптимизации материально-технического и финансового обеспечения Минск, 13-14 октябрь 2022 ж. Кыргыз Республикасында бажы контролунун уюштуруу- экономикалык механизмдин өркүндөтүүнүн негизги багыттары. С. Мамбеткалиевдин 85 жылдыгына арналган Кыргыз Республикасындагы билим берүү кызматынын маселелери илимий-практикалык конференция. Известия Чуйского университета им. С. Мамбеткалиева №9 - Б.2022.

Автореферат диссертациянын негизги жоболорун баяндайт, Кыргыз Республикасында Кыргыз Республикасында бажы контролун уюштуруу- экономикалык механизмдин өркүндөтүүнүн багыттарын жана ыкмаларын жалпылоодо эң актуалдуу маселелерин карайт, бүтүндөй изилдөө боюнча корутундуларды берет жана корутундуларды чагылдырат. Автореферат диссертациялык иштин мазмунуна толук дал келет.

Жамалов Шүкүрали Абдыкаровичтин “Кыргыз Республикасында бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүү ”08.00.06 – улуттук жана аймактык экономика” боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши - бул автордун илимий-теориялык жогорку деңгээлде жазылган жана кеңири практикалык материалдарды колдонуу менен аяктаган өз алдынча экономика илимине кошкон жеке изилдөө салымы болуп саналат.

Диссертация Кыргыз Республикасында бажы контролун уюштуруу-экономикалык механизмдин өркүндөтүү формаларын жана ыкмаларын өркүндөтүү проблемасына жаңыча мамиле кылуу, каралып жаткан жоболорго алардын Кыргыз Республикасынын шарттарына практикалык колдонуу позициясынан сын баа берүү менен айырмаланат жана экономиканы туруктуу өнүктүрүүгө мамлекеттик бажы кызматынын көмөктөшүүчү ролун көптөгөн илимий-теориялык жана илимий-практикалык жоболордун негизинде жаңылыгын ырастайт.

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга койгон талаптарына жооп берет жана анын автору Жамалов Шүкүрали Абдыкаровичке "08.00.06 – улуттук жана аймактык экономика" адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын ыйгарууга татыктуу.

Илимий жетекчи
экономика илимдеринин доктору,
профессор

Джумабаев К.